

Ивана Чанчар

Институт за српски језик САНУ

Семантика лексема са основом цнл- у *Жиѿију Свейої Симеона Стефана Првовенчаног*

Сажетак: Предмет истраживања у овом раду¹ јесте семантика лексема са основом цнл-у *Жиѿију Свейої Симеона Стефана Првовенчаног*. Задатак истраживача јесте да укаже на однос ових лексема према старословенском канону, али и да да освртна на значења која се бележе у речницима црквенословенског језика. С обзиром на то да је семантика лексема условљена средњовековним хришћанским културним обрасцем, семантичка анализа изван теолошких оквира била би непотпуна или погрешна. Истраживање оваквог карактера представља допринос изради Речника црквенословенског језика српске редакције.

Кључне речи: семантика, лексема, именица, придев, глагол, Житије Светог Симеона, Стефан Првовенчани.

1. Увод

1.1. Предмет истраживања у овом раду јесте семантика лексема са основом цнл-у *Жиѿију Свейої Симеона Стефана Првовенчаног*.

Придевска основа цнл- носилац је творбено-семантичког гнезда, које формирају деривати. Она се као прва основа налази и у саставу сложеница атрибутивног типа, у којима је тада друга основа носилац творбено-семантичког гнезда.

Циљ истраживача је да прикаже који се деривати и сложенице са основом цнл-јављају у испитиваном делу и каква је њихова семантичка интерпретација у различитим контекстима.

Задатак истраживача јесте да укаже на однос ових лексема према старословенском канону, али и да да освртна на значења која се бележе у речницима црквенословенског језика.

У закључном делу рада даје се преглед забележених лексема и њихових значења, од оних која се остварују на највишем, ка онима на најнижем нивоу сакралности.

Резултати овог испитивања наћи ће примену у изради Речника црквенословенског језика српске редакције, али и у даљим истраживањима из области историјске лексикологије и лексикографије српског језика.

1.2. Рад на корпусу *Жиѿија Свейої Симеона* веома је погодан за утврђивање семантике лексема будући да представља језик оригиналног дела средњовековног писца у најранијем периоду српске редакцијске писмености, те се јасно може уочити однос семантике испитиваних лексема према старословенском канону.

Жиѿије Свейої Симеона је настало између 1208. и 1216. године. Оно није сачувано у оригиналу. Најстарији и једини целовит препис постоји у рукописном збор-

¹ Рад је настао као део пројекта Обрада старог српског писаног наслеђа и израда Речника црквенословенског језика српске редакције (178030), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

нику насталом око 1320. године, који се чува у Националној библиотеци у Паризу (Cod. Slav 10). На основу овог преписа приређено је издање које се у овом истраживању користи (СП 1999: 15–107).

1.3. Првовенчани Светог Симеона у *Жийију* приказује као светитеља, сина, брата, оца, мужа и владара. Немањин живот део је људске историје, која се одвија под покровитељством самог Бога (Јухас-Георгиевска 1999: 30–31). Немања се налази међу Божијим изабраницима и то онима којима је одређено да буду владари. Идеја о томе да је он Божији изабраник подразумева постојање Божијег плана о Немањи (Јухас-Георгиевска 1999: 71). Као владар, он се покорава Богу, а Божија милост помаже му да води свој народ. Ово говори у прилог томе да се у средњовековном поимању власти налазила хеленистичка представа о божанској природи царске личности, чија је земаљска моћ била управо служба Богу (Марјановић-Душанић 1997: 60), те је и семантичка интерпретација лексема у испитиваном делу условљена владајућим културним и друштвеним обрасцем.

1.4. Када се говори о семантици и етимологији основе *mil- (односно лексеме *milъ), важно је истаћи њену сродност са основом *mig- (односно лексемом *migъ). У основи обе налази се индоевропска праформа *mei- ‘везивати’. Првобитно значење лексеме *milъ ‘пријатељство, пријатељски савез, веза’ које се даље развија у ‘пријатан, мио’, врло је блиско основном значењу лексеме *migъ ‘склад, пријатељски савез, веза’ > ‘цео свет; друштво’ (ЭССЯ 1992: 47–48; 56–57)². Значење придева мнлъ, које се бележи у речнику канонских старословенских споменика само у конструкцијама: мнлъ быти кодѣ ‘изазивати саосећање, сажаљење код некога’ и мнлъ са дѣяти ‘молити за опроштај’ (СС 1999: 327), условљено је хришћанским културним обрасцем (уп. ‘достојан милости, сажаљења; који заслужује попустљивост’ (ESJS 1998: 475)).

У испитиваном делу придев мнлъ није забележен, али се његова основа налази у првостепеним (мнл-остъ, мнл-овати) и префиксираним првостепеним дериватима (по-мнл-овати, оу-мнл-ити љ). Првостепени деривати су у основи другостепених (мнлост-нвъ)³ и другостепених префиксираних деривата (прѣ-мнлост-нвъ). Основа мнл- први је члан првостепеног сложеничког деривата мнл-о-срѣд-Ø, који се налази у основи другостепених сложеничких деривата (мнлосрѣд-нѣ и мнлосрѣд-овати).⁴

2. Деривати

2.1. Првостепени деривати

2.1.1. Најфреквентнија лексема са основом мнл- у испитиваном корпусу (17х), као и у речнику канонских старословенских споменика (> 200), јесте именица мнлостъ, творбени дериват првог степена настао додавањем суфикса -остъ на придевску основу. У канонским старословенским споменицима има значења ‘милост, поштеда, саосећање, милосрђе; милостиња’ (СС 326–327). СНЗ даје значења ‘милост; љубав’. У ППС бележи се значење ‘плата; награда, дар’ (1900: 1045).

² „Према Псалму 89, 29 Божија се милост заснива на савезу. У Христу је Бог даровао и обећао своју помоћ — тај нови однос Бога према људима назива се милост. Милост се често користи у новозаветним поздравима, а и реч мир примењује се као поздрав у 2 Сам 18, 28. Мир долази од Бога са којим се склапа савез, стога је поуздање у Бога такође нада у мир. У Христу је нашоша мир јер су Бог и људи опет узајамно повезани крвљу крста. У Светом писму мир готово нигде не означава унутрашњу душевну смиреност” (BL 1972: 192–193).

³ Вишестепени деривати, без обзира на број морфема, имају дводелну творбену структуру.

⁴ Термини се наводе према СДР (2003).

Потврду да је *милости* божанске природе, нешто што је у Бога или долази од Бога, налазимо код Даничића у RJAZU на месту где он анализира *благодати*: „*ἀρισ, gratia, милост* [то је западни термин!] којом се што добро даје [то је благодать] или добро чини [то је благодѣтъ] кому и што се њом даје или чини, али само у Бога или кад је од бога” (1880–1882: 407).

2.1.1.1. Божанска милост

А) Божанска милост као конкретна манифестација Божијег милосрђа

а) Милост Божија представља **‘благодат, Божији дар’** људима (3х) (Јухас-Георгиевска 1999: 36):

паче же и любешнѣмъ его прѣнзобнѣноу и богатоу ю милостъ свою подае неизречѣннѣмъ его милосрѣднѣмъ и своего божѣства высотою (16),

нѣ оу господа бога моего многи щедроты и милости великыи и неизрѣченныи просите (24),

нѣ милосрѣдовавъ о днѣ страсотрѣпче христовъ страснѣмъ и вѣднѣмъ потщн се владыцѣ своемоу нсоусу христу обещашоу тебѣ прошенниа даати изети де нынѣ моужкы снѣ и оузъ одрѣжѣнѣ де нденѣмъ твоимъ светымъ да послуужоу ти скете все дѣни жнкота моего да послѣднѣмъ издыханнѣ моего кымъ образомъ оугодѣно боудеть высотѣ страдалѣства твоего милостноу и милосрѣднѣмъ прославляшаго те и вѣнчавшаго те въ всемъ црѣ христа въ все вѣкы аминь (28).

б) У Христу је Бог даровао и обећао своју **‘помоћ’** (2х) и управо тај нови однос Бога према људима назива се милост (ВЛ 1972: 192). Немања се у својој молитви узда у помоћ Господа Исуса Христа зидајући храм Пресвете, Студеницу, а Првовенчани у борби против непријатеља:

тѣмъ же о господи и мене сокайнаго оупвающаго на милостъ твою не остави сыгрѣшша не оत्वѣрзи и милоу спасе свою тварь съ оत्वѣрженнѣмъ мира сего красотѣ въ слѣдѣ тебе теши хвалѣше и благодарѣше светое и безлобнѣное иде твоѣ оутца и сына и светаго доуха и нынѣ и прсно и б вѣкы вѣкомъ (44), и милостноу господа твоего нсоуса христа изрѣднѣмъ наказаннѣмъ и благословеннѣмъ оустѣ твоихъ не оубою се нападающихъ на де окрѣсть нн нноплеменныкы вѣрварѣ шетаннѣ (60).

в) Бог је на Стефану Првовенчаном умножио милостъ као **‘бригу, старање’** (3х) тиме што је његовог оца Симеона поучио човекољубљу старајући се на исти начин увек о њему:

которое ли пѣннѣ приннесоу твоемоу милосрѣдно кнѣ ли оустѣнама хвалоу ти приннесоу јако оуднож нѣмъ еси на днѣ милостъ твою боже и наставнѣ еси чловеколюбнѣ ти прѣподобнаго своего и прѣблжѣнаго оугодѣннѣ твоего (66).

Б) Божанска милост као само Божије милосрђе

У одређеном броју потврда милостъ не представља конкретну манифестацију Божијег милосрђа, већ Божији план о људском спасењу, који функционише као неприкосновени критеријум тј. само **‘Божије милосрђе’** (милосрѣднѣ) (3х):

вѣды боудн о лубнѣмъ о христѣ егоже проснхъ и егоже жѣлахъ и егоже възнѣсахъ нзъ ѣсеи крѣпостн моеи нзъ ѣсеи мое доуше милосрѣдовавъ о днѣ творѣцѣ мон не по монѣмъ безаконнѣмъ нѣ по прѣмнозѣн его и неизречѣнѣ милости и чловеколюбнѣ сподобн де егоже жѣлахъ образа его чѣстѣнаго анѣгельскаго (52),

по истинѣ во господи правн истинны слоуга твои есть еже словесн твоемоу послѣдоуѣтѣ и не гноушаѣт се привѣщн чловеколюбнѣ твоемоу заблуждѣшене отьпадѣшене и блудннѣ и грѣшныи јакоже и мене недостоннаго аще и далече соуща оть него и съобщѣннѣ де и хтитора творнѣтѣ храмѣ его светыхъ не по моемоу недостоннѣмъ нѣ по неизречѣнѣ его милости (58),

и тебе молю нзъ глѣбнны доуше моеи да въздасн за де раба твоего јакоже наставнѣ еси тако и въздаждѣ по прѣмнозѣн милости твоѣи аминь (66).

Именица *милость* се у значењу ‘Божије милосрђе’ увек јавља у дативско-локативној падежној хомоформи блокираној предлогом *по*. Њоме се у најширем смислу идентификује основа реализације радње, односно оквир којим се она усмерава и лимитира (Павловић 2006: 238–240), а то је овде само милосрђе Господа као неисказани план људског спасења, Богом утврђени критеријум.

2.1.1.1.1. Човек као носилац божанске милости

Немања после смрти као свети посредник показује божанску милост на људима — ‘**бригу**’ за људско спасење (2x), коју му је даровао Бог (што се експлицитно у тексту и истиче), те помаже болеснима чинећи чуда:

богъ же прѣднлостивынъ питабынъ его оуть юности его даже и до нынѣ не оставьъ его милость показа чловѣколюбена его смьдъ господиноу светынѣ на насъ на рабѣхъ его (76),

иакже бо владыка (78) твою ослабленаго прѣжде ицѣлани одръ възъмша и ходити право тако и ты свете аще хоцешн дожешн помощи ми милостню даноу ти оуть бога и спаса твоего исоуса (80).

2.1.1.2. Милост као људска врлина

А) Именицом *милость* идентификује се људско испољавање милосрђа у виду ‘**милостиње**’ (1x).

Подстакнут библијском причом о богаташу, обузет осећањем грешности и бриге за своју душу, Немања говори о Страшном суду који се приближава, преиспитује своје поступке мислећи на учињену ‘**милостињу**’ и заповести које треба следити. Јер *милост* је верна спремност на помоћ људима, коју дарује Бог својим милосрђем (BL 1972: 192). Чинећи ‘**милостињу**’, човек испуњава Божију реч:

кто призоветъ тогда страшнаго и грьдаго соудню на помощь себѣ не створѣ милости и прѣстоупль заповѣдъ творца своего иакже азъ грѣшнынъ (40).

Б) Првовенчани моли брата Саву да са очевим моштима дође и помири га са братом Вуканом, јер се у борби са непријатељима не узда у оружје, већ у Исуса Христа и молитву Симеона.

Конструкција *милость* сгворити овде има значење ‘**помиловати, бити милостив**’ или ‘**сажалити се**’:

тѣмже непрѣстайно долоу те ѿ прѣподобьне оутье нашъ сако послоушан гласъ всналающаго ти нѣ гловѣнны срьдця и не прѣзри моленниа моего и скоутавъ моши светаго и прѣподобнаго и створѣ с нами милость потыщавъ се и самъ принеси благооуханыи моши светаго да просвѣтитъ се оутьгьствнии его принесении моши его и пришьствнии твои оскверни бо се земля наша безаконни нашни и оубиена бысть крвьди и въпадохомъ въ плѣи иноплеменикыкъ (74).

В) Сва чуда која Немања чини резултат су деловања милосрђа Христовог и ‘**бриге, помоћи**’ Богородичине:

смьдъ же ѣсмѣ быѣшнѣ милосрднѣмъ господа и бога и спаса нашего исоуса христа и милостню прѣтнстнии богородице и прнсно дѣвы марне чюдесемъ страшнынѣмъ и прѣслабнынѣмъ оуть светаго господи моего свдсена на ѣнѣ окаянѣмъ и недостонѣмъ и грѣшнѣмъ рожденымъ нѣмъ и вспнтанѣмъ нѣмъ оубозѣмъ стефанѣ (92).

Грлећи свете мошти свога оца, Првовенчани га моли да га заштити од непријатеља који желе међу собом да разделе његову земљу и пита по чему ће спознати да се ‘**брига, помоћ**’ његова на њему грешном указала:

и по тесолоу господи разоумѣю милость твою и застоупленне и посѣщенне твоѣ на ѣнѣ окаянѣмъ (102).

2.1.2. Додавањем суфикса *-овати* на придевску основу *мл-* настаје глагол *млновати* (2x) ‘показивати испољавати милосрђе, саосећање, сажалење, милост’ (СС 1999: 326), ‘опраштати, давати помиловање, бити милостив / опростити’ (СНЗ 1882:

119), којом се указује на *срце као центирални ориан, центирално место осећања, искуства, расположења, духовној живоји и снаге* (< *срѣд- ‘срце’ (ERHSJ 1973: 316–317), (СС 1999: 621)). Према томе, придев *цнлосрѣдъ* и његови деривати емфатички су обојени и још у језику старословенских канонских споменика маркирани као архаизми (Цейтлин 1977: 251).⁵

У речнику језика старословенских канонских споменика има значење ‘мило-срдан’ (СС 1999: 326) (16x), као и у речницима црквенословенског језика ‘саосећајан, милосрдан’ (ПЦС 1900: 305), ‘милосрдан, милостив’ (РЦЈ 1935: 116).

Првовенчани придев *цнлосрѣдъ* (1x) ‘**милосрдан, милостив**’ употребљава у молитви Господу пред слање помоћи Симеону и Сави за подизање Хиландара:

по истинѣ бо господи правни истинѣны слоуга твои естъ еже словесн твоелдоу послѣдоуиетъ и не гноушаиетъ се привлѣщи чловѣколюбнн твоелдоу заблуждѣшиен оутьпадъ шен и блонднннн и грѣшнныи какоже и мене недостоннаго аще и далете соуша оуть него и съсобъщнника мѣ и хѣтнтора творонтъ храля иго светыхъ не по доелдоу недостоннствоу нъ по неизреченѣн иго цнлости тѣмже что въздаде ти господи нли что приннесоу ти оуть доелго недостоннства за блага твоа иже створнаъ еси и творнши о мнѣ грѣшнѣмъ кѣто бо исповѣсть нли изыглаголетъ величствнна силн твоенн нли чловѣколюбннн ти бездѣноу нли пакы кѣто стрѣпнтъ непостоянннн гнѣвъ твои еже на насъ грѣшнннхъ нъ оубоудоу благаъ еси господи и благаи творнши како цнлосрѣдъ (58).

На семантичку блискост, односно својеврсну узрочно-последичну везу придева *цнлосрѣдъ* и блага говори и начин њихове дистрибуције у издвојеном контексту. „Крајње највише добро” (РПТ 1997: 44) које представља самог Бога садржано је у придеву блага ‘**благ**’. „Нико није благ осим једнога Бога” (Мт 19, 17; Мк 10, 18; Лк 18, 19). Будући да је ‘**милосрдан**’, он чини ‘**блага дела; дела Господња**’, која људима удахњују веру и воде их рајској срећи и блаженству. Она су подстакнута његовим милосрђем: узвишеним планом, општом бригом за људско спасење и човекољубљем.

3.2. Другостепени сложенички деривати

3.2.1. Додавањем суфикса -нн на основу *цнлосрѣдъ*- настаје именица *цнлосрѣднн* (11x). Овом именицом идентификује се божанска љубав према људима, божанско човекољубље очовечено у Христу (Јевтић 2004: 152–153). Још у језику канонских старословенских споменика *цнлосрѣднн* има значење ‘милосрђе, саосећање, милост’ (СС 1999: 326). У СНЗ се поред значења ‘милосрђе’, јавља и ‘човекољубље’ као појашњење појма *милосрђе* (1882: 1050). Касније се, поред наведених, бележе значења ‘доброта, поштење, добротворност’ (РЦЈ 1935: 116) и ‘попустљивост’ (ПЦС 1900: 1045).

У језику *Житија* овом именицом указује се на ‘**Божје милосрђе**’ и ‘**милосрђе Светог Духа**’, као једног од трију божанских имена, односно лица (Оца, Сина и Светог Духа), која заједно представљају јединство суштине божанске (Јевтић 2000: 112–113).

Већ првом реченицом уводног дела *Житија* писац позива христољупце да виде како се у овоземљском свету манифестовала дубина ‘Божјег милосрђа’ и ‘милосрђа Светог Духа’:

прндите о христолюбци и видите еже на насъ землннхъ божна цнлосрѣдннн глѣбннѣ оутькрѣвеннн оуть създанннн всего мнра цнлосрѣдннннн свѣтаго своенго доуха цнлоуен падѣшннн родѣ чловѣчѣскын (14).

⁵ Роберт Цет у својој студији класификује сложенице из оригиналних и преведених дела српског средњег века, које припадају именској групи речи. У његовој морфолошкој класификацији нашли су се придев *цнлосрѣдъ* и именица *цнлосрѣднн*. Обе сложенице одређује као сложеничке деривате који имају структуру Nomen (придев) + Nomen. Придев *цнлосрѣдъ* изведен је суфиксом -Ø(ь), а именица *цнлосрѣднн* суфиксом -ij(e) (Zett 1970: 78–80).

Бог је милосрдан је према појединцу и према народу, али његово милосрђе не треба схватати као попустљивост. Оно је Божија љубав према људима, свеопшта брига за људско спасење, човекољубље, али не само као морална истина или доктрина, него пре свега као најконкретније дело Божијег оваплоћења и очовечења у Христу — као сами Христос Богочовек, који и сам јесте оваплоћена љубав Божија и човекољубље (Јевтић 2004: 153). Оно достиже свој врхунац управо тада када је Бог у Исусу Христу уделио спас народу, те се Исус често приказује као милосрдан (ВЛ 1972: 191–192).

Божије милосрђе огледа се у слању Сина и човековом спасењу. За оне који се уздају у њега, љубе га и доје га се (БР 1934: 146–147) Бог својим ‘милосрђем’ не може закаснити да их спаси:

оћ же милосрѣднѣмъ свондѣ не закѣснѣ по пророцѣствоу еже прорече давидѣ доухомъ светымъ сндетѣ иако даждѣ на роуно и иако каплаи каплющиа на землю (16а),

паче же и любещимъ его прѣзвобнѣноу и богатоу милость свою подае неизреченнымъ его милосрѣднѣмъ и своего божества высотой (16б),

иже боудутѣ въ бѣдѣ и въ ноуждѣ нан въ тѣмници нан въ морѣ и призветѣ именовѣ мѡмѣ, чловѣколю бнѣ твоѣ неслѣднаго ради милосрѣднѣ твоего милостивѣ боудѣ иелюу господѣ (26).

Свети Сава и Симеон провели су много времена на Светој Гори, све док онај коме је у руци сваки живи створ, није својим ‘милосрђем’ зажеleo да призове Немању, тј. преведе га из земаљског у вечни живот:

скончѣшаа време много въ мѣстѣ своемъ светые богородице и приснодѣввы мѡрнѣ доидеже нзволѣн се създавшоумоу телеса чловѣческа и свѣдоушоумоу таннаи чловѣческа иелюу же въ роукоу всако днханне живѡтнѡе и свондѣ милосрѣднѣмъ свѣсть конѣннѡу когожде (68).

Заточен у пећини, Немања моли Светог Ђорђа да му помогне уздајући се у Божије ‘милосрђе’:

нѣ милосрѣдовавъ ѡ мнѣ стрѡтотрѣгѣ христовѣ страстьнѣмъ и бѣднѣмъ потыщн се владыцѣ сво- иелюу нсоусѡу христовѣ обещавшоумоу тебѣ прошенна даати нзетн мѣ нынѣ мѡуки снѣ и оузьѣ водрѣж ещнѣ мѣ именовѣ твоимъ светымъ да послѡужѡу ти свете все днн живота мѡего да послѣднѣмъ нз- дыханнѣ мѡего кылѣ образѡмъ оугѡдно боудетѣ высотѣ страдалѣвнѣмъ твоего милостнѡ и милосрѣднѣмъ прославѣвшѡго те и вѣнчѣвшѡго те въ всемъ днрѣ христа въ все вѣкы амннѣ (28)⁶.

Именица милосрѣднѣ у већини потврда налази се у форми беспредлошког инструментала (6х). Примарна протокациона перлативност исказана инструменталом контекстуално је конкретизиована као пут којим се радња реализује (Павловић 2006: 231–232). Тај је пут Божије милосрђе као основа реализације радње предиката, оквир којим се она усмерава и лимитира (Павловић 2006: 238–240). Све тече у складу са милосрђем као Божијим критеријумом, те се тако и Немањин живот, као део људске историје, одвија под Божијим покровитељством (Јухас-Георгиевска 1999: 30–31).⁷

3.2.2. Додавањем суфикса -овати на основу милосрѣд- настаје глагол милосрѣдовати (5х). У канонским старословенским споменицима овај глагол бележи се у значењу

⁶ Истовременом употребом именица милость и милосрѣднѣ у контекстима издвојеним на страницама 16б и 28 писац истиче њихову међусобну условљеност, али и истиче разлику међу њима — *милосѣи* као конкретна манифестација Божијег милосрђа у виду ‘благодати’ и *милосрђе* као шири појам, који представља ‘општи Божији план о човековом спасењу’ унутар ког се и сама *милосѣи* реализује.

⁷ У канонским старословенским споменицима именица милосрѣднѣ забележена је свега 12 пута, док се у датом корпусу, који чини само једно дело, бележи укупно 11 пута. Овакво стање може бити условљено жанром испитиваног дела, али и ограниченим бројем старословенских споменика.

‘испољавати, пружати милосрђе, милост, саосећање, опраштати, давати помиловање’ (32x) (СС 1999: 326). Речник црквенословенског језика бележи значење ‘сажаљевати, жалити некога’ (РЦЈ 1935: 116))⁸, а у испитиваном делу њиме се идентификује испољавање неизмерног Божијег милосрђа према одабранима.

3.2.2.1. Бог као носилац милосрђа

Свети Сава, чија душа није заволела овоземаљски живот, моли Господа да према њему ‘**буде милосрдан**’, ‘**испољи своје милосрђе**’ на њему, да ‘**се смилује**’ на њега и не погуби дух његов тиме што ће га оставити у овом пролазном свету:

тѣмъже господи не погуби съ нечъстивыи доуше моиє и съ мнродръжителн вѣка сего нь милосръдовавъ ѿ мнѣ недостоннѣи потыщи се испльнннн мн ивагельскоє слово еже прѣвнстаи и нељъжнаи оуста твои (46).

Божије милосрђе на Немањи било је неизмерно. Бог је ‘**испољио своје милосрђе**’ на њему давши му оно што је свим срцем желео: анђеоски лик у имену монаха Симеона:

вѣды боудн ѿ лубвнннѣ ѿ христѣ негоже проснхъ и негоже желахъ и негоже възискахъ нзъ в’сеє крѣпости моиє нзъ в’сеє мое доуше милосръдовавъ ѿ мнѣ творѣцъ мон не по монѣмъ безаконнѣмъ нь по прѣмнозѣнн него и неизреченѣн мнлостн и чловѣколюбнн сподобн ме негоже желахъ образа него чъстѣнаго ангельскаго (52).

3.2.2.2. Светитељ као посредник преко кога се остварује милосрђе Божије

Свети Ђорђе је Христов страстотрпац, посредник преко кога се остварује Божије милосрђе и зато га Стефан Немања, заточен у пећини, моли да га ‘**удостоји Божијег милосрђа**’ и изговара његову молитву Господу, а Свети Ђорђе, који је на себи осетио милосрђе Божије, моли Бога да помогне онима који се нађу у беди, а помену његово име (Јухас-Георгиевска 1999: 36):

нь милосръдовавъ ѿ мнѣ страстотрѣиє христовъ страстѣнѣмъ и вѣднѣмъ потыщи се владыцѣ своємоу исхоуѣ христоу ѡбещабшоумоу тебѣ прошенниа даати нзети ме ныннѣ моуки снє и оузъь ѡдръжєшиѣ ме нденємъ твоимъ светымъ да послѣожѣ ти свете в’се дѣнн живота моего да послѣдѣнаго нздыханнн моего кыцѣмъ образѣмъ оугѣдно боудєтѣ высѣтѣмъ страдалѣвннѣ твоєго мнлостнн и милосрднємъ прослављашаго те и вѣнчѣашаго те въ всемъ мнрѣ христа въ все вѣкыи адннѣ (28).

Чуда која Свети Симеон чини после смрти јесу такође резултат деловања Христовог милосрђа и Богородичине милости (Јухас-Георгиевска 1999: 36). Он је човек са Божанском енергијом, штити домовину и владара Стефана од противника и исцељује болесне, њега је Господ ‘**удостојио свог милосрђа**’ (2x):

н абнє милосръдовавъ н нцѣлн н н нде въ домѣ свон радоує се н славе бога дабшѣаго снлоу оугѣдннкомоу него (78).

Основа наде је Божије милосрђе, на које се у својим молитвама ослањају Свети Симеон и Сава. Простирањем Божијег милосрђа на оне који се у Бога уздају и ходе пред њим свим срцем својим и призивају га (БР 1934: 146–147) остварује се оно за чим се у молитви чезне, те је и глагол милосръдовати увек у форми активног партиципа претерита (милосръдовавъ) у функцији герунда (секундарног предиката), при

⁸ У РЦЈ бележе се глаголи милосръдовати ‘сажаљевати, жалити некога’ и милосръдовати ‘бити благ, милосрдан, милосрдан’ (1935: 116). Разлика међу њима огледа се у испољавању, односно поседовању милосрђа (у опозицији активно: пасивно). У СНЗ такође се наводе оба ова глагола са еквивалентима у грчком језику: милосръдовати ‘указивати милост, саосећање, сажаљење’ (грч. σπλαγχνίζομαι ‘смилувати се’ СНЗ 1882: 1050; РНЗ 2011: 174) и милосръдовати (грч. χρηστεύομαι ‘бити добар, благотворан’ СНЗ 1882: 1051; РНЗ 2011: 203). У ПЦС, као и у СС, не бележи се ова дистинкција: милосръдовати ‘опраштати, давати помиловање’ (1900: 1045).

чему се њиме исказује радња која претходи радњи предиката (Dostál 1954: 617; Грковић-Мејџор 2007: 245). Како би се остварила радња именована главним предикатом, неопходно је а) *да се Бој смилује њј. исјољи своје милосрђе на одабраном или б) удосјоји одабраној своја милосрђа.*

4. Закључна разматрања

У *Жиџију Свейој Симеона* забележено је укупно 9 лексема са основом *цнл-* (6 деривата и 3 сложенице).

У творбено-семантичком гнезду основе *цнл-* налазе се деривати: 1 именица (*цнлостъ* (17x)), 2 придева (*цнлостнѣ* (4x), *прѣцнлостнѣ* (2x)) и 3 глагола (*цнловати* (2x), *поцнловати* (4x), *оуцнлнѣти* (1x)), док се у творбено-семантичком гнезду основе *-срѣд-* налазе сложенице: 1 именица (*цнлосрѣднѣ* (11x)), 1 придев (*цнлосрѣдъ* (1x)) и 1 глагол (*цнлосрѣдовати* (5x)).

Сакралност највишег реда писац маркира емфатички обојеним сложеницама. Придев *цнлосрѣдъ* ‘милосрдан, милостив’ јавља се само уз име Господа (господь, владыка), именица *цнлосрѣднѣ* односи се увек на Божије милосрђе, а глагол *цнлосрѣдовати* на манифестовање Божијег милосрђа директно (‘бити милосрдан’, ‘испољити своје милосрђе’, ‘смиловати се’, ‘удостојити свог милосрђа’) или посредством одабраног светитеља (‘удостојити кога Божијег милосрђа’). Поред сложеница, на највишем нивоу сакралности реализују се и значења придева *цнлостнѣ* ‘милостив, милосрдан’ и *прѣцнлостнѣ* ‘премилостив’, којима се увек идентификују божанске особине.

Именица *цнлостъ*, као и глаголи *цнловати*, *поцнловати*, поред значења која се остварују на највишем нивоу сакралности (*цнлостъ* ‘благодат, Божији дар људима’, ‘Божија помоћ’, ‘Божија брига, старање’, ‘Божије милосрђе’; *цнловати* (*поцнловати*) ‘опраштати (опростити)’, ‘давати помиловање (помиловати)’, ‘исказивати (исказати) саосећање, сажалење’, ‘бити милостив’), имају и значења која представљају људске врлине и њихово испољавање (*цнлостъ* ‘милостиња’, ‘брига, помоћ’, *цнлостъ* *сѣтворнѣти* ‘помиловати, бити милостив’, ‘сажалити се’; *цнловати* (*поцнловати*) ‘указивати (указати) милост кроз исцељење; исцељивати (исцелити)’).

Значење глагола *оуцнлнѣти* *сѣ* (‘приблизити се (Господу)’, ‘покајати се’, ‘молити се’) реализује се на најнижем нивоу сакралности будући да носилац радње никада није сам Господ, већ они који њему теже.

Извори

СП: Стефан Првовенчани (1999). *Сабрана дела*. Предговор, превод дела и коментари: др Љ. Јухас Георгиевска. Издање на српскословенском: др Т. Јовановић. Београд: СКЗ.

Цитирана литература

- БР Михајловски, В. (1934). *Библијски-бојословски речник*. Ниш: Штампарија „Св. цар Константин”.
- Геродес, С. (1963). Старославянские предлоги. *Исследования по синтаксису старославянского языка*: 313–368.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2007). *Сјиси из истјоријске линѣвистѣике*. Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића.
- Јевтић, Атанасије (2000). *Бој оѣаца наших: руковетѣи са њиве Госјодње*. Аспровалта: Мелиса: Света Гора Атонска: Манастир Хиландар.
- Јевтић, Атанасије (2004). *Бојословје Свейој Саве*. Требиње: Манастир Тврдош; Врњачка Бања: Братство Св. Симеона Мироточивог.

- Јухас-Георгиевска, Љиљана (1999). *Стефан Првовенчани. Сабрана дела*. Предговор, превод дела и коментари: др Љ.Јухас Георгиевска. Издање на српскословенском: др Т. Јовановић. Београд: СКЗ.
- Марјановић-Душанић, Смиља (1997), *Владарска идеологија Немањића*, Београд: СЛЮ.
- Никитовић, Зорица (2010). *Сложенице у оријиналним српскословенским дјелима сакралној карактера (докторска дисертација)*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Павловић, Слободан (2006). *Дейтерминативни падежи у сјаросрпској јословнојравној ји-сменосји*. Нови Сад: Матица српска.
- ПЦС Дьяченко Г. (1900). *Полный церковно-славянский словарь (со внесением в него важнейших древнерусских слов и выражений)*. Москва: Издательский отдел Московского патриархата.
- РНЗ Поповић В. Радомир (2011). *Грчко-српски речник Новог завета*. Београд.
- РПТ Брија, Јон (1997). *Речник јравославне идеологије*. Београд: Хиландарски фонд Богословског факултета СПЦ.
- РЦЈ Петковић, Сава (1935). *Речник црквенословенској језика*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- СДР Гортан-Премк, Даринка, Васић Вера, Недељков Љиљана (ред.) (2003). *Семантичко-дериациони речник (Свеска 1: Човек — делови тела)*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- СНЗ Гильтебрэдт, Петр (1882). *Справочный и объяснительный словарь въ Новому завету*. Петроград.
- СС Цейтлин Р. М., Вечерка Р., Благова Э. (ред.) (1999). *Старославянский словарь по рукописям X-XI веков*. Москва: Русский язык.
- Цейтлин, Раля Михайловна (1977). *Лексика старославянского языка*, Москва: Наука.
- ЭСЯ Трубачев О. Н. (ред.) (1992). *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. Москва: Наука.

*

- BL *Biblijski leksikon* (1972), Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Dostál, Antonín (1954). *Studie o vidovém systému v staroslověnině*. Praha.
- ERHSJ Skok, Petar (1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.
- ESJS Erhart, Adolf. (red.) (1998). *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, 8. Praha: Nakladatelství československé Akademie Ved.
- RJAZU (1880–1882). Daničić, Đ. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio I*. Zagreb: Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti.
- Zett, Robert (1970). Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im Serbokroatischen. Wien — Köln: Böhlau Verlag.

Резюме: В данном исследовании рассматривается семантика лексем с основой цнл- в *Житии Святого Симеона*, которое составил его сын *Стефан Первовенчанный*. В тексте засвидетельствовано 7 лексем: 2 существительных (цнлость (17х), цнлосрьдне (11х)), 3 прилагательных (цнлостньв (4х), прѣцнлостньв (2х), цнлосрьдь (1х)) и 4 глагола (цнлловати (2х), поцнлловати (4х), оццнланти се (1х), цнлосрьдовати (5х)). Их семантика приводится вместе с контекстами, которые ее и обнаруживают, а обнаруженные значения сравниваются со значениями, которые засвидетельствованные в памятниках старославянской письменности.

Ключевые слова: семантика, лексема, существительное, прилагательное, глагол, Житие Святого Симеона, Стефан Первовенчанный.